

тим усім великий розголос у Польщі й Чехії й одержав великі дари від православних за таку підтримку їхньої справи¹.

Ієронім, відповідаючи, не заперечував такого свого сприятливого ставлення до східної церкви. Признавався, що боронив правосильності православного хрещення, доводив правдивість православних — «і тепер боронив би, коли б міг», і широко виводив «чехів від греків», себто, очевидно, чеську церкву від східної².

Цим треба пояснити факт, що та обережна інтервенція в чеській справі, котру дозволили собі польсько-литовські кола у відповідь на чеські пропозиції 1420 р. (вище, с. 70), знайшла найгарячіший відклик якраз у Західній Україні. Коли Вітовт, вагаючись між бажанням зв'язатися з гуситським рухом і страхом накликати на себе папську анафему і католицький хрестоносний похід, кінець кінцем нібито прийняв чеську корону і став виряджати до Чехії як свого замісника Жигімонта Корибутовича (свого й Ягайлового братанича), то на поклик Жигімонта найшвидше відізвалася якраз шляхта галицька. Про це довідуємося з пізніших листів Ягайла, коли він нарікав на те, що ця шляхта — така швидка на поклик у поміч чеським еретикам, так зневажливо поставилась потім до його власного заклику в похід на знищення цієї ересі.

В обіжнику своїм до шляхти львівської і всього воєводства Руського, виданим у Тереховлі в травні 1423 р., він гірко докоряє її, що коли він «на знищення безчестя свого імені, заданого переходом наших земляків, шляхтичів королівства нашого із світлішим князем Жигімонтом, милим братаничом нашим, без нашого відому і волі до королівства Чеського, і на забезпечення спокою своєму королівству на майбутнє» приобіцяв королеві Сигізмундові допомогти всіма силами свого королівства на знищення еретиків-гуситів і оповістив через львівського старосту всю шляхту Руської землі, щоб вона

п'яти тисяч людей, чоловіків і жінок, він, ставши на коліна, віддав поклон мотам та іконам тих невірних схизматиків». І при пізніших нагодах віддавав прилюдно честь їхнім іконам і образам, категорично заявляючи, що віра цих руських схизматиків — це віра справедлива, і говорив це в присутності самого єпископа вленського (католицького). Приїхавши до Пскова того ж року, увійшов до руської церкви під час богослуження і віддав прилюдно честь їхнім тайнам, ставав на коліна і бив чолом перед ними. Щоб приподобитись «тим невірним», він облишив убрання католицького клірика, відростив собі бороду і волосся. (*Hardt. Magnum concilium Constantiense, IV, с. 642—643 і 677—680; у Первольфа (Слав. взаим.) — с. 58; Mansi Concil collectio, XXVII, с. 857.*

¹ Praesertim in Lithuania et Russia intrans ecclesias eorum, fidem seu perfidiam praetulit fidei communi christianae. A quibus magna munera ex hoc reportavit. Et de hos fuit publica vox et fama in Polonia et Bohemia.

² M. Conc. Const., с. 752 і 757.

йшла з ним у похід на Чехію, з правом на плату за службу, то шляхта та цього наказу не послухала, в похід не рушила і положила тим сором на короля і на його обіцянку. «І це особливо причиняється до нашого смутку і жалю,— додає він,— що деякі з нашого королівства і особливо обивателі-шляхтичі Руської землі, завжди нам милі, на поклик згаданого князя Жигімонта проти нашого відома і бажання в поміч сказаним вище гуситам пішли, на шкоду свого спасення і честі своєї,— хоч їм нічого не обіцяно за утрати і небезпеки. А тепер на заклик наш, пана і короля сьогосвітнього, відмовились іти з ним (старостою) і відсунулись від походу для очищення слави нашої, забезпечення постійного спокою королівству, а що важніше від усього — для спасення душ ваших — бо ж кожному, хто пішов би, було обіцяне повне розгрішення від кари й вини». Король благає їх, аби не лишали його в старості і згідно з присягою, під обіцяною плати за кожний «спис», йшли кожний зі своїм старостою, постіваючи на призначений час на чеський кордон¹.

Шляхта не слухала короля, коли він кликав її йти на еретиків-чехів. Але треба сказати, що вона не підтримала енергійно й тих, що кликали її в поміч чехам. У перший похід, весною 1422 р., з Жигімонт Корибутовичем пішло до Чехії, як викомбінують з доволі глухих і суперечних звісток, всього коло півтрети тисячі кінноти і стільки ж пішого війська. Потім якусь шляхетську дружину повів Жигімонтові в поміч князь Федюшко (з княжат Острозьких, як звичайно приймають), але це було ще менше військо, і пізніші шляхетські дружини, що ходили з Жигімонт або в поміч йому, ніколи не були великі. Очевидно, неприхильне ставлення уряду, що під грозою папської анафемі і натиском єпископату проголосив суворі репресії на всіх, хто б зостався в чеськім війську після визначеного терміну (Успення 1424 р.,) не зосталось без впливу на загал. Тим більше, що видано ці суворі розпорядження проти гуситства після попередніх нарад з магнатами й шляхтою, якраз земель руських і малопольських,— після того, як дворові й єпископатові, значить, вдалося переконати більшість магнатську в неминучості відречення від гуситства і розірвання всяких зв'язків з чеськими повстанцями. Тим не менше Жигімонт Корибутович, або Корибут — як його звали чехи у відміну від свого ворога Сигізмунда² — з тими кіль-

¹ Обіжник виданий у Теребовлі, 27 травня, видрукований у Палацкого (*Urkunliche Beiträge zur Geschichte des Hussitenkrieges*, I, с. 273). Подібні жалі в обіжнику до біскулів з початків червня — один з них надрукований у *Codex epistolaris saeculi XV* (t. II, с. 56).

² Для відрізнення Сигізмунда Корибутовича від Сигізмунда Люксембурзького пишу першого в місцевій вимові Жигімонт, а другого — в латинській формі його імені — Сигізмундом.

кома іншими «руськими князями», що далі, неважаючи на королівські заборони, zostались при гуситах і маніфестували солідарність Польщі й Руси з Чехією в боротьбі з германізмом і Римом, робили сильне враження власне цією маніфестацією, незважаючи на невеликі реальні сили, котрими розпоряджали, і невеличке число однодумців, що фактично стояли разом з ними в рядах цього слов'янського повстання¹. Протягом кільканадцяти літ вони були об'єктом уваги тодішнього цивілізованого світу!

Після того, як Вітовт рішуче відвернувся від чехів, Корибут сам якийсь час уважавсь кандидатом на чеського короля і намагався використати всі сприятливі моменти, щоб втягнути Польщу й Литву в орбіту чеської політики². Викликав

¹ Досі, на жаль, не досліджено докладніше, хто були ці люди. В літературі обертається лише кілька імен і глухі згадки про «поляків» і «литвинів», себто людей з Польської Корони і Вел. кн. Литовського. Це дає можливість протилежно оцінювати характер цих гуситських помічників, спеціально з «руських земель». Тим часом як одні дослідники бачать тут прояв суголосності православної Русі з гуситством (наприклад, у Первольфа — Славяне... III, с. 54), покійний С. Смолька в своїй монографії, цитований вище, писав: «Не помилилось, коли до громади Корибутового війська зарахуємо найзавзятіших прихильників гуситської науки, ту «шумовину католицького суспільства» в очах католиків, котрої тим способом Польща позбулася з краю; здається, на Русі Червоній цей вербунок дав особливо багаті результати: певно, не одного загнала під корогву Корибутову авантюристка жадоба пригод і військової здобичі, але загал шляхти стримався від участі в цім підприємстві» (с. 230). Прохаска у своїй новітній праці про Корибута зовсім не увійшов у це питання.

² Прохаска у своїй студії про Корибутовича (Ksiaze Husyta) в його участі в гуситській справі уставляє три стадії. У 1422 р. (фактично від весни 1422 до весни 1423, трохи менше, як рік) Корибут виступає як замісник Вітовта, спираючись на поміркованих гуситів. Відкликаний після порозуміння Ягайла із Сигізмундом, Корибут повернувся і на початку квітня був у Польщі; але слідом вийшов з частиною війська, зібраного Ягайлом в поміч Сигізмундові, і знов став на боці гуситів — всупереч волі Ягайла і Вітовта, які рішуче відкинули прохання гуситських послів, щоб їм дано Корибута в королі. Цим разом Корибут як претендент на корону зіставався в Чехії півчверта року — спочатку йдучи на порозуміння з таборитами (з котрими ворогував за першої експедиції), а далі, круто змінивши тактику (після смерті Жижки, з котрим був дійшов порозуміння) — шукає порозуміння із Сигізмундом. Це призводить до гострого виступу проти Корибута з боку радикальніших, його арешту і замкнення у Вальдштайні (навесні 1427 р.), з котрого його випущено у вересні того ж року. По цім Корибут, не повертаючись до Польщі, разом з кількома іншими ватажками простягом кількох літ займається дрібною війною на Мораві і Шлезку, при польській границі, даремно силкуючися, з одного боку, довести до порозуміння гуситсько-польського, а з другого — здобути собі якусь базу, яесь володіння. Нарешті, в 1434 р. за поміччю і посередництвом Пруссії повертає на Литву і стає на боці Свидригайла. На жаль, студія все-таки випала доволі поверховою — більше займалася апологією Ягайлової ти Вітовтової політики з католицької точки зору (як у всіх працях автора, присвячених цьому питанню) і майже нічого не дала для освітлення чехофільських течій у Польщі й Литві та мотивів їхніх потягів до гуситства. Але що Корибутів епізод має певний інтерес з цього погляду, я навів цю зовнішню схему його.

тим сильну тривогу в католицьких і німецьких кругах, що при тім не забували, що це «руський князь»¹, що за ним — у відносинах неясних, недосліджених, але небезпечних — стоїть ця «схизматицька Русь», котру не тільки зневажали, але заразом і боялися. І серед самої цієї Русі полишив живу пам'ять. У звіснім посланні Ісайї Копинського до Єремії Вишневецького, нащадка Корибутовичів (1631), нагадується йому між славними традиціями його православного роду, як той Жигимонт «для великої дльности рыцарской взятый былъ на королевство Ческое»². А здогад Первольфа, що галицьке величання парубкові, описуючи «руського короля», що побиває турського царя і по цім подвизі обирається королем Чеської землі, має на гадці Жигимонта,— таки не позбавлений правдоподібності³.

Треба признати, що католицький світ 1420—1430-х рр. не безпідставно так тривожився можливістю тісного об'єднання «схизми чеської» із «схизмою руською». Розуміється, для нього не було секретом інтересування гуситів грецькою церквою⁴, тому в планах повернення до католицької церкви чесь-

¹ Herzog von Reussen, reussischer herzog,— називають його оломунчани (Urkundliche Beiträge, I, с. 285, 646, у Первольфа — 54.

² Акты, относящиеся къ исторіи Западной Россіи... СПб., 1851, т. IV, с. 528.

³ Деякі сумніви викликає, одначе, текст Я. Головацького, від которого виходив Первольф: «Там король руський коником грає, Турського царя все визирає. Ой взяв же його попідлі коня, А повіз його а в Чеську землю. А в Чеській землі короля нема. «Ой ти паночку-господарочку, А в Чеській землі королем будеш». (II, с. 30). У буквально тотожнім записі зі збірки І. Вагилевича, виданім В. Гнатюком (Етн. зб., с. 59) бракує сих двох рядків, визначених курсивом. Можлива підозра, що їх додав Головацький чи котрийсь з редакторів по аналогії іншого величання з того ж збірника (с. 60 = Гол. 29): «Ой поведу ж тя в Руську землю. А в Руській землі короля нема, На королицю та й на столицю», що взагалі дає дуже близьку парафразу нашої величанки. Вірш «А в Чеській землі короля нема», судячи з цієї аналогії, в ній мусив бути,— хоч зістається загадкою, звідки ж така різниця у виданнях Головацького і Гнатюка.

⁴ Документально звісні зносини празької консисторії з царгородським патріархом тільки з 1451 р., а заповідь цих зносин бачать у погрозі чеських послів у Римі в 1447 р., що супроти непримиренної позиції курії чехи будуть змушені звернутися в інший бік, і потім таку погрозу повторив папському легатові в Празі навесні 1448 р. Петро з Младенович, один з провідників правого, утравістського крила, що кількома місяцями пізніше став адміністратором празької консисторії. Із січня 1452 р. маємо лист до консисторії від царгородського патріаршого собору (посада патріарха не була обсаджена, хоч кандидат, в особі Геннадія Схоларія, був намічений і брав участь в переговорах, через те ці переговори звуться переговорами з «патріархом Геннадієм»). Собор висловлює свою радість з приводу тих вістей, що він недавно одержав про «відродження» чехів та їхнього бажання з'єднатися з матір'ю-церквою (православною), а тепер почув від їхнього консисторського посланця, що передав соборові чеські бажання і подав ісповідання віри, яке цілком собор вдоволило. Собор заохочує чехів перевести своє об'єднання зі східною церк-

ких схизматиків ця акція сама собою спліталася також з поверненням до католицизму «руської віри». Про імператора Сигізмунда було відомо, що під час голосної його гостини в Луцьку у Вітовта (в 1429 р.), коли він намагався підняти Литву і Русь проти Польщі, він дозволяв собі також якісь дуже приємні для греків і неприємні для католиків балачки на тему грецької і римської віри, очевидно, піддані міркуваннями на тему чесько-литовських відносин. А рік пізніше Збігнєв Олесницький у відповіді папському представникові на базельському соборі так малював грізні перспективи гуситсько-православного об'єднання:

Коли потягнеться ця війна [Ягайла зі Свидригайлом], треба боятися біди не тільки з одного боку — від еретиків Чехії, але ще більше від еретиків і схизматиків руських, що тримаються віри греків. Вони в багатьох пунктах, як причастя під обома видами, убожество кліру, і в різних інших забобонах, здається, погоджуються з чехами і одної мови з ними. Багато посланців бігає від одних до других, і недавно ось затримано в державі Польській одного посла князя Жигімонта-Корибути, що пробуває між чехами-еретиками, а його рідні брати і весь рід з батьківської і материнної сторони живе зі Свидригайлом у Литві по обряді схизматичькому. Їхав [він] з листами приятельськими до війська таборитів і до самого князя Жигімонта, через котрого вони це все роблять, — писаними простою чеською [мовою]. Бо той князь Свидригайло бере участь у всіх замислах згаданих схизматиків і недавно ось узяв жінку, що живе в їхньому обряді. Так що литвини (вони ж католики) якби й схотіли його привести до порозуміння [з Ягайлом] — і в тім не маємо сумніву [в їх-

вою, обіцяє їм прислати «духовних пастирів» і полишити всі одміни в церковній практиці, які не порушують основ церковних. На це восени 1252 р. празька консисторія відповіла новим посольством, — переказавши, одначе, головні доручення словесно, так що ми не знаємо їхнього змісту, а далі ці звістки уриваються, очевидно, через ту тяжку біду, в яку попав патріархат з облогою і упадком Царгорода. Про це у Пальмова: Къ вопросу о сношениях чеховъ-гуситовъ съ восточною церковію в пол. XV в., 1889.

Річ ясна, що офіційні кроки празької консисторії мусило попередити багато менш офіційного, про що ми не маємо досі відомостей. Ще гуситські проводирі, — почавши від самого Гуса, й перед тим, висловлювалися з повним визнанням про східну церкву, це ми знаємо; пізніш також не бракує таких свідочств. Характеристичний приклад того, що чеський утраквізм уважався відміною східного християнства, дає один епізод голосної історії Гальшки Острозької: коли князь Дмитро Сангушко вінчався з нею в Яромирі, в Чехії, то з боку молодой вінчав їх католицький священник, а з боку молодого — утраквіст, тому що Сангушко держався грецького обряду (у Первольфа — т. III, с. 253).

На цім ґрунті виросла потім теорія походження гусизму з традицій східного християнства, що були зацеплені на Мораві Кирилом і Мефодієм, і потім, мовляв, явно і тайно заховалися до часів Гуса. Вже з уст Ієроніма на Констанцькім соборі чули щось таке про походження «чехів» від «греків» і одвічну боротьбу їх з «німцями» (в розумінні конфесійнім, обрядовім). Пізніше різні чеські письменники з утраквістів і чеських братів як Білєсвський, Турновський, Странський, Коменський розвинули це в цілу історію, котру потім стали повторювати деякі історики ХІХ в. Найбільш «ґрунтовно» розвинув сю теорію О. Гільфердінг в голосній праці: Гусь и его отношения къ православноій церкви, 1871. Скритував її Васильєв: Причини и характеръ чешскаго религиознаго движенія (ЖМНП, 1876).

ній охоті), то русини не допустять, боячись, щоб їхній обряд і їхня сила не пішли в долину, — а вони тепер сильніші від литвинів, бо завдяки прихильності і допоміжності князя [Свидригайла] майже всі головніші фортеці й уряди мають у своїх руках.

Це ми передусім хотіли подати до вашого батьківського відома, аби ви знали, що тут головне огнище сього лиха і війни, що піднялась між двома старими братами-панами. Згаданий князь Свидригайло ще за життя переможного великого князя Вітовта майже всіх схизматичських князів і шляхту потику перетягнув на свій бік великими ласками і тісно зв'язав із собою, особливо обіцянкою, що коли за їх поміччю він дістанеться на ту позицію, котру тепер займає, то піднесе їх обряд і буде правити за їх порадами. Тому схизматики бояться, що коли між братами цими прийде до порозуміння на старих умовах, то прийдеться їм бути знову під владою католиків, як давніше.

А ще у згаданого князя Свидригайла і у русинів є в союзі воевода Молдавії, васал і підданий нашого короля і держави, сильний [володар], а схизматик. Його згаданий князь [Свидригайло] недавно одвів від послухності нашому королеві різними пустими обіцянками своїми, а саме — що він піднесе його секту і обряд. І він зломив вірність нашому королеві, не маючи іншої причини, тільки каже, що наш король і його люди хочуть знищити їхню віру [молдаван]. Зв'язався з турками і укріпив ними свої володіння, аби бути сильнішим у боротьбі з нашим королем. А що це небезпечніше — він дозволив у своїх володіннях якомусь священникові, ченцеві ордену міноритів, прилюдно проповідувати і навчати гуситської секти, і цей вже велику частину народу звів: ходить полями, і за ним іде велика сила народу, натовпи, і він їх вчить військовій справі і всяких способів, яких додержуються чеські єретики. Католицького єпископа і вірний народ він уже ввів у ненависть і зневагу і далі уводить у згаданого воеводи, на них його підіймає. Так нам написав про це згаданий католицький єпископ, що єсть суфраганом архієпископа Львівського, на Руси, і просить нашої допоміжності і поради в цій справі. Король наш, прелати і барони його написали досить суворо до згаданого воеводи, аби не тримав у своїх володіннях такого безпутного чоловіка, в захопив би його та прислав до Польської держави на допит прелатам церкви. Але це, мабуть, надихнуло його ще більш триматись того [мінорита], бо він [воевода] після цього листа зараз розіслав по всій землі своїй наказ, аби ніхто не смів йому [міноритові] докучати, під страхом певної кари, і щоб він свobodно жив і проповідував свою секту.

Ви бачите, превелебний отче, — виводив біскуп, жадаючи від курії натиску на пруських рицарів, щоб вони облишили Свидригайла, — до чого придуть справи віри церкви, коли проти вірних [розумій: Польщі] далі будуть такі союзи з усіх боків зі схизматиками і невірними. По правді, коли не запобігти цьому, то в скорім часі віра католицька буде в цих сторонах поневолена і багато людей звернеться до ідолоської служби і до схизми... Побачите всі [тутешні] королівства і держави або знищені обопільними спустошеннями, через цей пагубний наступ, або поневолені татарами, турками і схизматиками, — бо з усіх боків вони [Польща і Литва] облиті володіннями їхніми [невірних і схизматиків] ¹.

Момент дійсно був серйозний, і коли б гусити справді приложили всю енергію до того, щоб підтримати «грецьких схизматиків» в їхньому повстанні проти римського католицизму та надати йому більше ідеологічної ясності, свідомості, прозо-

¹ Codex epistolaris saeculi, XV, т. II, р. 289—291. У квадратних дужках мої пояснення.

рості,— се, може, дало б важливі наслідки не тільки в політичних відносинах, але і в розвитку реформаційних ідей. Але гуситські політики гонили за реальними силами моменту, а не за далекими перспективами. Сам Жигімонт, як я вже згадував, передусім намагався притягнути до помічі польський двір. Тільки коли той рішуче відмовився під впливами Олесницького, Жигімонт зв'язався зі Свидригайлом і кінець кінцем після погрому таборитів на Чеськім Броді з громадою гуситів пішов йому в поміч на останню розправу. Але інші провідники гуситських дружин, збиті з напрямку союзом Свидригайла із Сигізмундом і хрестоносними рицарями, в тім самім часі допомагали полякам громити цих Свидригайлових союзників! У рішучій битві на річці Святій Свидригайло з Жигімонтом, з приведеними ним «справжніми гуситами і тими, що таких з себе удавали»; як висловлюється сучасний польський кореспондент¹, були погромлені до решти. Жигімонт впав у руки ворогів і був замучений (отруєний чи утоплений),— як пояснює Длугош,— за те, що своїм легкодушним переходом до чехів стягнув такий сором і ганьбу на королівство.

Момент був безповоротно упущений, і взагалі чеські гусити, як і пізніші провідники реформації, звертаючи всю увагу на польський елемент як реально в тім моменті сильніший (політично і економічно), нічого не зробили, видимо, щоб заціпити й закоренити свої ідеї серед елементу будучності — українського чи білоруського. У тім вони були такими ж короткозорими реалістами, як і пізніші проводирі чеського Відродження, що всі надії покладали на державний елемент великоруський і не тільки зневажливо, але навіть вороже ставалися до змагань українських і білоруських. Не бачимо сліду, щоб гуситські магістри яку-небудь увагу уділили проповіді і популяризації своїх гадок серед «руського елементу». А коли нарешті серед них дозріла гадка про з'єднання зі східною церквою, вони звернулись безпосередньо до патріархату.

Це занедбання також пояснює нам дотеперішню недостатчу безпосередніх відгомонів гуситства в наших пам'ятках. Але посередні впливи, дуже серйозні, одмітимо далі, говорячи про нову перекладну літературу, плани перекладу Біблії, зворот до «простої мови», про розвій соборності в церкві, участь світської громади і братську організацію. Тепер же вважаю потрібним спинитися ще на одній важливій течії,— котру, до речі, деякі історики теж пробували пояснити впливами чеського релігійно-національного руху — так званих «жидовствуючих».

¹ Liv-Est-u. Curländ. Urkundenbuch, VIII, c. 598.

Раціоналістичні течії XV в. (так зване «жидівство»). Цей рух став голосним у Новгороді, відгомони його потім викрилися в Москві, але як вихідний пункт категорично вказується Київ. Класичний текст «Просвѣтителя» Йосипа Саніна, ігумена волоколамського монастиря (тому званого, звичайно, Йосипом Волоцьким) оповідає це так:

Був у цих часах жидовин на ім'я Схарія — це був сосуд диявола, навчений на всякі злочинні винаходи: чародійство і чорнокнижність, астрономію і астрологію. Жив у місті Києві, був відомий тодішньому князеві Михайлові, християнинові і по-християнському настроєному — синові Олександровому, правнукові Ольгердовому. Цей князь Михайло року 6979 (1471) прибув до Великого Новгорода і з ним прийшов до Великого Новгорода жидовин Схарія. Він насамперед збаламутив і привів до жидівства попа Дениса, а Денис привів до нього протопопа Олексія, і сей теж відступив від православної християнської віри. Потім прийшли з Литви інші євреї, на ім'я Йосип Шмойло Скарявей Мосей Хануш¹. Олексій же і Денис такої охоти набрали до єврейської віри, що завжди з ними їли і пили і вчилися іудейству. Хотіли й обрізатись на іудейську віру, але ті їм не дозволили: «Коли довідаються християни і захочуть те побачити, — будуть мати на вас доказ: але ви тримайтесь іудейства потайки, а на яв будьте християни»².

Отже, «Схарія» (як його зве Йосип), — від котрого пішов цей рух на півночі, був євреї, що проживав у Києві³ і був близькою людиною до Михайла Олельковича, київського княжича, що був сином київського князя Олелька Ольгердовича, братом його наступника на київським столі, Семена Олельковича, і сам вважався кандидатом на сей стіл після свого брата (тільки не був допущений до цього спадку великим князем).

Восени 1470 р. (у вересневім році 1471) цього князя Михайла новгородська громада покликала до себе на княжий стіл (чи випросила у великого князя литовського Казимира Ягайловича, котрому під протекторат піддався тоді Новгород, попавши в різні непорозуміння із своїм звичайним зверхником, великим князем московським). Михайло приїхав і привіз з собою своїх дворян, а в їх числі, очевидно, був сей «Схарія». В якій ролі — двірського лікаря чи скарбника, чи фінансового дорадника і банкіра, як то бувало з такими придворними євреями, — джерела цього не кажуть і взагалі не дають більш ніяких певних відомостей про нього. З того, що в пізнішій

¹ Як треба розділити ці ймення, на скільки осіб, — це лишається невідомим.

² Просвѣтитель или обличение ереси жидовствующих... Казань, 1892, с. 31.

³ Його пробувано зв'язати як одну особу із Схарією-Скарією-Захарією, таманським володарем («князем»), на прізвисько «Гуіл Гурсіс», що, стягнувши на себе чимсь ворожнечу турків, у 1480-х рр. вів переговори з вел. князем московським про свій переїзд до Москви. Переписку про це, з московських державних архівів 1484—1491 рр., надруковано в т. 41 «Сборника импер. историч. общества». (див. «Показчик імен» під словом «Захарій»). Крім подібності імені, ніщо за це зближення не промовляє.